

ՅԱՆԴԻՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԵՐ

ԹԻՒ 11, 12

ՆՈՅԵՄԲԵՐ—ԴԵԿԵՄԲԵՐ

Խ. ՏԱՐԻ 1928

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԱԻԵ ՏԵՐԵՆՆԵՐՈՒ ՀՅ
ԹԵՐԴ ՄԸՆՈՒԹԵԸՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Մակղեր (Le texte arménien de l'évangile d'après Matthieu et Marc) առաջին երկու աւետարաններու հայերէն բնագիրը 10 ձեռադիլներու մանրակիլիս համեմատութեամբ ուսումնասիրելէ յետոյ կը յանազի սա եղակացութեան թէ այս աւետարաններու համար պէտք է երկու զատ խումբնագանել, որոնց բնագիրը նախադարեր զանազանել, միոնց բնագիրը նախադարութիւններու կազմութեան, բառերու ընտրութեան եւ լնթերցուածներու ձեւերուն մէջ ցցյ կու տան բազմապիսի զարտուղութիւններ: Այս երեւոյթները ուղարկութիւնների մը կազմութիւններն մէջ զակի հարցումի մը կ'առաջնորդեն մէզ. արդեօք այս աւետարաններու համար երկու իրարմի անկախ թարգմանուտարբեր, իրարմի անկախ թարգմանուտարբերը է, թէ պարզապէս թիւններ ընդունելու է, թէ պարզապէս միեւնոյն թարգմանութեան երկու ձիւղելնն անոնք: Հայ աւանդութիւնը հայ նախեն նական թարգմանութեան միշտափութիւն մը գիտէ պատմել. այս հարցը Մակղեր յատկապէս չի հետազոտեր, կ'ենթադրէ յատկապէս չի հետազոտեր, միութիւնը ուսական թարգմանութեամբ ունի տեղիքներու բերուայս ուղղութեամբ ունի տեղիքներու բերուայս ուղղութեամբ ունի տեղիքներու բերուայս ուղղութեամբ ունի տեղիքներու բերուայս մով մասնակի մասնանշումներ:

Մակղերի այս վարկածը պահպահի է, պարագութեան վերածելու համար Մերկ իր Die Einheitlichkeit der armenischen Evangelienübersetzung (Biblica, Romaschen Evangelienübersetzung (Biblica, Roma 1923, էջ 356—374) ուսումնասիրու-

թեան մէջ յառաջ կը բերէ շարք մը դիտողութիւններ, որոնք Մակղերի հետազոտական շրջանէն դուրս են մնացած: Մերկի ուսումնասիրութիւնը կ'ընդլայնուի այնու։ որ կ'ընդգրկէ չորս աւետարաններն ալ:

Իր ուսումնասիրութեան երկրորդ սամին մէջ Մակղեր մասնաւոր ուշադրութիւն կը դարձնէ յատուի անուններու վրայ, զարդնք՝ չորս աւետարաններն ալ աչքի առաջ ունենալով կ'ենթարկէ մանրակիլիս քննութեան (481—558): Հակառակ զրութեան անորոշ տատանումներուն, որոնց կարելի է հանդիսակի նոյն իսկ միեւնոյն Ձեռագրի եւ միեւնոյն Աւետարանի մէջ, անուններու ներգաշնակ համաձայնութեան այն աստիճան նկարագրական երեւոյթը թարգմանութեան բացարձակ միութիւնն ընդունելով է որ կինայ մեկնուիլ։ Մերկ քանի մը կարեւոր օրինակներով կը հատարածէ այս վարկածը։

“Հազարոս” անուան ենթարկուած ձեւերը մասնաւորապէս ուշագրաւ կը գտնէ Մերկ եւ կը հաւաքէ բոլոր օրինակները, որոնք Մակղերի մօտ լիակատար ժողովուած չեն: Չուկաս անունը կը գործածէ չորս անգամ, Յովհ. տասներկու անգամ: Յունածեւ “Հազարոս” կը գտնուի Հուկ. Ժ. 20, 23, 24, 25. Յովհ. Ժ. 1, 2, 11, 14, բոյթ ձեռագիրները, նաև Մոսկ., այս ձեւը ունին, իսկ առանց յունածեւ “ոս” վերջաւորութեան “Հազար” կը գործածուի Յովհ. Ժ. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 17. այսպէս բոլոր ձեռագիրները. յունածեւ “Հազարէ” կոչականը նոյնպէս

բոլոր գրչագիրները միաձայնութեամբ կաւանդեն Յովհ. ԺԱ. 43: Իբրեւ միակ զարտուղութիւն Զօհրապի ծանօթազրութիւններուն մէջ կը նշանակուի Ղուկ. ԺԶ, 23 “ոմանք եւ զՂազար”: Այս երեք տարբեր ձեւերու մէջ ձեռագիրներու անսայթաք համաձայնութիւնը թարգմանութեան միութեան ենթադրութեամբ միայն կարելի է խորհիլ: — Մատթ. Հ, 28 բոլոր ձեռագիրները ունին “Գերզեսացոց” (Երցոդինան) տարբերակը ըստ EKLS ալ. օրինակներու, հակառակ ԲԱԹ սր ալ. ի Գածորդինան, եւ լատ սա. ի Գերասինան ընթերցուածներուն: — Մարկ. Հ, 26 Սրուփունչուսական կաւանդուի առանց տարբերակի միշտ “Փիւնիկ Ասորի”, թարգմանութեամբ: — Ղուկ. Գ, 1 Զօհրապի “Պիղատոսի Պոնտացույ ընթերցուածին գէմ” Մոսկ. յոյն բնագրի համաձայն շրջում մը միայն ունի “Պոնտացույ Պիղատոսի”. բայց թարգմանութեան ձեւը եւ բառերու ընարութիւնը նշյն է. յատկանշական է որ հայր յոյն բնագրը ազատորէն կը փորձէ հոս թարգմանել՝ Ո՞նչ չի փոխարէն դնելով զուտ հայցի “Պոնտացի”, ձեւը:

Բազմաթիւ են — կը շարունակէ Մերկ — գէպքեր, որոնց մէջ ընարուած բացարութիւնները եւ բառակազմութիւնն ալ թարգմանութեան միութեան անհերքելի փաստեր կը նձեռն միշտ: Հայագէտին այս մասին մէջ բերած օրինակներէն կը յիշեմ ուստաշում ուստաշում առաջնակարգ օրինակ: Մաթ. ԻԴ, 6, Մարկ. ԺԲ, 39 եւ Ղուկ. Ի, 46 ուստաշում է թարգմանուի “Նախաթոռ”, Ղուկ. ԺԱ, 43: “բարձրագահ”, մինչդեռ ուստաշում կունենայ այլաձեւ զանազան բառեր, այսպէս Մաթ. ԻԴ, 6 “յառաջազահ”, Մարկ. ԺԲ, 39 “գահազլուխ”, Ղուկ. Ի, 46 “բարձրեց”. Ղուկ. ԺԴ, 7—8 ուստաշում կունենայ այլաձեւ կառաջազահ, մինչդեռ կունենայ այլաձեւ զանազան բառեր, այսպէս Մաթ. ԻԴ, 6 “յառաջազահ”, Մարկ. ԺԲ, 39 “գահազլուխ”, Ղուկ. Ի, 46 “բարձրեց”. Ղուկ. ԺԴ, 7—8 ուստաշում կունենայ այլաձեւ զանազան բառեր, այսպէս Մաթ. ԻԴ, 6 “յառաջազահ”, Մարկ. ԺԲ, 39 “գահազլուխ”, Ղուկ. Ի, 46 “բարձրեց”:

Խևմիջ և ուստաշում ուստաշում բարձրագահ թիւնը՝ “մի բաղմիցիս յառաջին բարձրին” երկու զատ բառերով: Հայուն հնարամատածու գործածած այս բառերու կողքին պէտք է դնել նաեւ Մարկ. ԺԲ, 38 եւ Ղուկ. ԺԱ, 43 ձևագրութիւնը բառի փոխարէն կիրարկուած “նախողջոյն բարձրութիւնը”, որ կաղապարուած է անկասկած բրատուածութիւնը եւ ուստաշում բառերու վրայէն: Արդ յառաջ բերուած այս բոլոր տեղերներու մէջ հայ օրինակները առանց բացառութեան կատարելապէս կը համաձայնին իրարու: — Ուրիշ տեղեր ալ հայր իր սկզբնագիրը հայերէն միեւնոյն բառով կամ բացատրութեամբ չի ներկայացըներ միշտ, այսպէս էնթալլեւ կը թարգմանուի այլազան ձեւերով: Մաթ. Հ, 12 էքչլիդիսուրաւ = “ելցեն”, Թ, 25 էնէթլիդի = “ել ի բաց”, Թ, 33 էքչլիդինտաւ = “ելանել”, ԺԵ, 17 էքչալլեւտաւ = “արտաքս ելանէն”, Ղուկ. ԺԴ, 28, էնթալլումէնուս = “հանեալ արտաքս”, Յովհ. ԺԲ, 31 էքչլիդիսուրաւ = “ընկեսցի”, ուրեմն գրեթէ միշտ տարբեր բացատրութիւն եւ սակայն բոլոր ձեռագիրները մանրամասնաբար կը համաձայնին իրարու:

Խնչպէս բոլոր թարգմանութիւններն առ հասարակ, նոյնպէս նաեւ հայր շատ անգամ սկզբնագիրը շափազնց ազատ թարգմանութեամբ է որ կը ներկայացընէ. նման պարագաներու մէջ — յառաջ կը տանի Մերկ — ձեռագիրներու իրարու հետ ունեցած համաձայնութիւնը ուրիշ յայտարար նշան մըն է թարգմանութեան միութեան: Յատկապէս յոյն բարդ բառերու հայերէնի շրջելու կերպերը կարելի է հոս յիշատակել. Հայր — ու շեշտենք դասական հայր — չի կրնար գոյականի բարդութեան մէջ ունեցած բացարձակ իր ազատութիւնը գործածել ազատորէն բայեր բարգելու, հետեւաբար ստիպուած կը շեղի բնագրէն եւ իր սկզբնազրին ծշղիւ նմանելու համար կը փորձէ գարձուածներ. այսպէս, քանի մը օրինակ միայն յառաջ բե-

Թիւնը: — Օրինակ մըն ալ յառաջ բերելու համար Յովհաննու աւետարանէն՝ կը յիշեմ Մ'երկի հետագայ համեմատութիւնը, որ պաշտպանուած խնդրին լուսաբանութեան համար նոյնպէս շատ կարեւորէ. Յովհ. Զ. զլիուն մէջ քսանուչորս անդամ՝ կը գործածուի օն, հայր այս թիւնն տասնուհինդը կը գեղչէ, հինդը “եւ” կը թարգմանէ, միացած չորսն ալ՝ “իսկ” (“իսկ արդ”), Թ. զլիուն մէջ կը կիրարկուի տասնուհինդ անդամ, որմէ տասնումէկը չի թարգմանուիր, երկուքը կը փոխուի կը լլայ “իսկ”, մին “եւ”, իսկ միացածն մէկն ալ՝ “արդ”. ԺԴ. զլիուն մէջ տասն անդամ՝ չորս անդամ՝ դուրս կը ձգուի, երեք անդամ՝ կը շրջուի “եւ”, երկու անդամ՝ “իսկ”, եւ մէկ անդամ՝ “արդ”. ԺԴ. զլիուն մէջ քսանումէկ անդամ՝ տասնուհինդ անդամ կանոնեսուի, երեք անդամ՝ կը վերածուի “եւ”, երեք անդամ՝ “իսկ”: Եւ որովհետեւ ձեռագիրները միաձայն կը համաձայնին թէ զիշումներու եւ թէ այլակերպ թարգմանութիւններու մէջ՝ հարկ է թէ ընդունինք նաեւ Յովհաննու աւետարանին համար թարգմանութեան միութիւնը:

Մ'երկ կը ծանրանայ վերջապէս թարգմանութեան սխալներու վրայ եւ այս սխալներու մէջ ալ հայ օրինակներու ցոյց տուած համերաշխութիւնը կը ծառայեցնէ իր պաշտպանած սկզբունքին իրեւ զօրաւոր փաստ: Մ'երկ կը յիշէ նախ Մաթ. ԺԴ, 4 համարի մասին Մակլէրի արտայայտած կարծիքը, որուն համաձայն յոյն ժամանակակից բառեան հայ սերմանացանն եւ Ղուկ. Ը, 5 “սերմանացանն տարբերութիւնը կը վերագրուի սկզբնական վրիպակի մը, որովհետեւ անհամանական է թէ թարգմանիչը յոյն միեւնոյն բացարութիւնը միեւնոյն պարագային տարբեր բառով ներկայացընելու զած ըլլայ: Տարօրինակ այս արտայայտաթեան անհիմն ըլլալը ցոյց տալու համար զիտել կը սերմանացանն է որովհետեւ անհամանացանն է մէջ, մէծագոյն փաստը կը նձեռէ իր կարգին թարգմանութեան միութեան ինպաստ:

Յանն՝ այլ եւ “սերմանոյ” (Մարկ. Դ, 3) եւ “որ սերմանէն” (անդ, 14) տարավներու տակ կը ներկայանայ: Յանցառ չեն, կը շարունակէ Մ'երկ, աւետարաններու թարգմանութեան մէջ օրինակներ, ուր բացարութեան կերպերը քանի մը համարներու ընթացքին արդէն կը փոփոխուին, այսպէս Յովհ. Զ, 41, 43 շոշացած կը թարգմանութիւնը (— էշօշացօշ) զնմանէ հրեայքն ... մի քրթմանչէք (ոչ շոշացչեւ) ընդ միմեանս, նոյնպէս էմբրօպածածու Յովհ. ԺԱ, 33 թարգմանութիւնը “խոռվեցաւ”, եւ 38՝ “զայրացեալ”: Մատթէոսի խնդրական տեղերը Մարկոսի եւ Ղուկասու զուգակշեռներով կը նպաստէ միայն ցոյց տալու մեզ հայ թարգմանութեան միութիւնը, որովհետեւ յոյն միեւնոյն բառին հայ այլակերպ առումներուն հետ հայերէն Ձեռազիրներու մէջ համաձայնութիւնը, ուրիշ կերպ կարելի չէ մեկնել: Ղուկ. Գ, 23 համարը յայտնապէս սխալ ըմբռնած է թարգմանիչը. “Եւ ինքն Յիսուս էր ամաց իրեւ երեսնից սկսեալ որոց որպէս կարծէր որդի Յովհեփայ”, այս ընթերցուածին յոյն բնագիրներու մէջէն ամենամերձն է միայն Թ, որ սակայն դարձեալ բոլորովին չի համաձայնիր հայուն: Հայ թարգմանչին սխալը կը շեշտուի մասնաւորապէս սա զէպքին որ ան կը մըրոնէ իրեւ յոդ. սեռ. ան եւ կը թարգմանէ “որոց”, այս վրիպակը ոչ մէկ ձեռագիր կը թուի սրբազրած ըլլալ եւ տպագիրներն ալ հաւատարմօրէն նոյնը գեռ մինչեւ այսօր կ'աւանդեն, հետեւաբար հատուածիս ինքնատիպ ըմբռնումը, որուն համար չէ կարելի ոչ մէկ տարբերակ ցոյց տալ ձեռագիրներու մէջ, մէծագոյն փաստը կը նձեռէ իր կարգին թարգմանութեան միութեան ինպաստ:

Յառաջ բերուած այս իրողութիւնները — կ'եզրակացընէ Մ'երկ — որոնց նմանազոյններ չորս աւետարաններու ամէն զլուխներէն գեռ կարելի է յաճախել, իրենց ամբողջութեանը մէջ կու տան մեզի ան-

շերքելի ստուգութիւնը, թէ Զօհրապի եւ Մակւէրի գործածած ըլրա աւետարաններու Չեռազիները միեւնյն թարգմանութեան վրայ կը յենուն եւ թէ ձեռագիրներու մէջ երեւան եկող տարբերակները սկզբնական միակ բնագրէն պարզ զարտուղութիւններ պէտք է նկատուին: ծանօթայս խմբերէն դուրս բոլորովին օտար ձիւղերու պատկանող հայերէն ուրիշ ձեռագիրներու զիւտը հաւանական ըլլալէն շատ հենք աւ պէտք է համարուի: Սայդ է որ // ակէրի ուսումնասիրած աւետարաններու հնութեան պատկանող ուրիշ ձեռագիրներ ալ ուրիշ թարգմանութիւն երբեք պիտի ալ ուրիշ թարգմանութիւն երբեք պարզաբնասն տալ: Իբրեւ պազացոյց իր այս վարչկարենան կածին Մերկ իր ուսումնասիրութեան կածին Մերկ կիւրորդ զիւտն մէջ կ'անցնի քննել ուրիշ երկրորդ զիւտն մէջ կ'անցնի քննել ուրիշ կույսի կամ Աւետիկի օրինակներու տորեկից կը դնէ: Ա՞հապեան ձեռագիրներու խմբին կը պատկանի. Ա. Աստիական ձեռագիրներու խմբիր չեն վերցնելու բնականնական տարբերակներու հայեան (602 ին) գրուած ըլլայ (տես Հանդ. Ամսօրեւու 1901, էջ 34. Մերկ իրաւամբ կը տարակուսի այս հնութեան գրուէ եւ աւետարանը Մահապեայի կամ Աւետիկի օրինակներու տորեկից կը դնէ: 2. 3. Լուսանի բորտանական Մուսէսնի թ. 1 = L 1 եւ թ. 2 = L 2 ձեռագիր աւետարանները (Տանը ապէսէն 9—10. գարուն, իսկ երկրորդը իր թէ տառուպէսէն 9—10. գարուն, առաջն շատ անհաւաքան է. ԹԲ ն 633 ին, որ սակայն շատ անհաւաքան է. Հաւագեան է Ապէսէնի գարունի հիւական թէ 82 թուաշագոյն է. Պապէսէնի սարկաւագին թօւականն է (10—14), կանը Յովհաննէս սարկաւագին թօւականն է (10—14), կանը աւետարաննի գրութեան տարին կը լուայ 1166. որով աւետարաննի գործածութեան ուրիշ օրինակ ձանոյն թօւականի գործածութեան ձեռագիրներն ալ Զօնոթ չէ սակայն: Այս երկու ձեռագիրներն է. Հաւագեան ձեռագիրներու խմբին տակ զետեղուելու համապետան տարանը ապէտան տարանը մատենագալաւանի թ. 15 տան: 4.—5. Պարիսի պղղային աւետարանները (Մաս- = թ. 1 եւ 16 = P 2 ձեռագիր աւետարանները (Մա- լեր, Ցուցակ), առաջնը գրուած մօտաւորա- պէտ 11.—12. գարուն, իսկ երկրորդը 11. գարուն եւ պամոլղացած 14. գարուն: Այս ձեռագիրներն ալ — արքան տարամագրելի համեմատութիւնները թուլ կու տան կարծել — Զօհրապահնի Համասարանի XIII ա ւորուելու էն: 6. Տարին Վերիւանի Համասարանի XIII ա 1 աւետարանը = T (Finik, Ցուցակ), որ գրուած է 1113 ին, այս ձեռագիրն ալ չափորին առանձաւայտուկ ընթերցուածներու հիւագութ տուած համայայնութիւնը Զօհրապահն խմբին տակ կը դնէ:

զիր ալ ուսումնասիրուի՛ միշտ երեւան պիտի զայ մէկ բնազիր եւ մէկ թարգմանութիւն. welche Handschrift man untersuchen mag, wo immer man sie prüft, es ergibt sich der eine Text und die eine Übersetzung (էջ 373): Եթէ Ճշմարտութեան վրայ կը հանգչի հայ այն աւանդութիւնը թէ աւետարաններն ալ ունեցած են նախկին թարգմանութիւն մը՝ այն ատեն այս նախակարապետ թարգմանութիւնը կամ բոլոր քաղաքական պարագաները կամ յետազգին սրբագրութեան անցած համարելու ենք: Ներկայ ծանօթձեռագիրներու մէջ կարելի՞ է գանել նախական թարգմանութիւնն հետքեր. այս հարցումին պատասխանը կախուած է ուրիշ մէկ հարցումի թէ մեր թարգմանութեան սկզբնազիրն ի՞նչ էր. այս հարցումն ալ երկու ուրիշ հարցու միեր կը բովանդակէ իր մէջ, ի՞նչ ևզուէ եղած է թարգմանութիւնը եւ ի՞նչ բնազիր գործածած են թարգմանիչները: Որովհետեւ Սակէր այս հարցերով զբաղած է մանրամասնորէն, Մերկ նոյնին Մատթէրի եւ Մարկոսի բնազիրներու մասին հաստատածները կուզէ տարածել նաեւ շուկասու եւ Յովհաննու բնազիրներու վրայ:

Հ. Ա. Վարդանեան

ՅՈՒՅՍՈՎ ՀԵԾԵՐԻՆ ՉԵՐԿԵՐԵՅ Ս. ՆԵՇԵՒ

ՋԵՆՈՒՆՑ Ի ՍԵՐԵԾՈՒՅ

(Տարուակութիւն:)

(Տես Հանդ. Ամս. 1927, էջ 432:)

144.

ՅԱՅՍՄԱՆ ԱԿՈՒՐԱ

?

ԹՈՒՂԹԱՔ 424: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 31×22×8: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկարիս: — ՏՈՂՔ մէկ սիւնաւը 31տոր: — ՄԻՒՄ ԹՈՒՂԹ — ԿԱԶՄ կողենին իսկած, միայն թիւկացիք կարք կը մայ: — ՄԱԿԱԿԱԹԵՍԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿ